

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА ТА ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ – УМОВА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

к.філос.н. Чернова Л.Є.

Мета статті – визначити концепцію етнонаціональної освіти в сучасному українському суспільстві та розглянути умови, проблеми та наслідки її впровадження в соціальну практику.

Сучасне постіндустріальне суспільство характеризує полікультурність, масові міграції, змішані шлюби, демографічні суперечки, міжнародні інтенсивні обміни, активна участь громадських рухів та спільнот у житті суспільства. Глобалізація та стандартизація економіки, культури та освіти поширює можливості, але також створює нові труднощі. Українське суспільство є учасником всіх цих процесів, крім того, воно знаходиться у процесі суттєвого системного реформування всіх сфер суспільного життя та подолання кризи. Завдання створення самостійного конкурентноспроможного суспільства з консолідованою громадянською нацією є головним завданням та запорукою майбутнього країни. Від чого залежать успішна внутрішня солідарність та міжнародне співробітництво? Від ставлення та відкритості громадян, від їх світосприйняття та самосвідомості. Формування нових ментальних ставлень та ідеологічних поглядів, культурних та комунікаційних практик залежить, в першу чергу, від освіти, яка зараз також знаходиться у процесі реформування.

Але спочатку треба визначитися по головних теоретичних дискусійних питаннях теми, а вже потім переходити до завдань етнічного та національного виховання. Одним з головних елементів соціальної структури та суб'єктів життєдіяльності сучасні науковці вважають *етнонаціональні групи* (в яких вже в назві поєднані етнічні та національні компоненти), але цей термін не став загальноприйнятим. Поняття «Етнос» та «Нація» використовуються або як

окремі категорії та феномени, або як споріднені, або як тотожні. Автор вже в інших роботах розглядав усі позиції та підходи й висловлював свою концепцію [1]. Вона полягає в тому, що етнічне та національне слід розглядати діалектично як зміст (*етнічність*) та політико-правову форму існування етнічних, субетнічних або надетнічних груп та спільностей (*національне*). Інакше кажучи, **національне є інституційною формою існування етнічності**. Етноси як різновиди людських спільностей є загальною категорією для різних форм та стадій етногенезу, тому, щоб уникнути суперечностей та охопити всі прояви буття, ми пропонуємо в науковому дискурсі етнологічної тематики використовувати терміни «етнонаціональні групи», «етнонаціональна культура», «етнонаціональні процеси» тощо. При цьому ми розуміємо, що категорії «нація», «національне», «народ» (people) мають, крім етнічного, інші значення (див. схему 1).

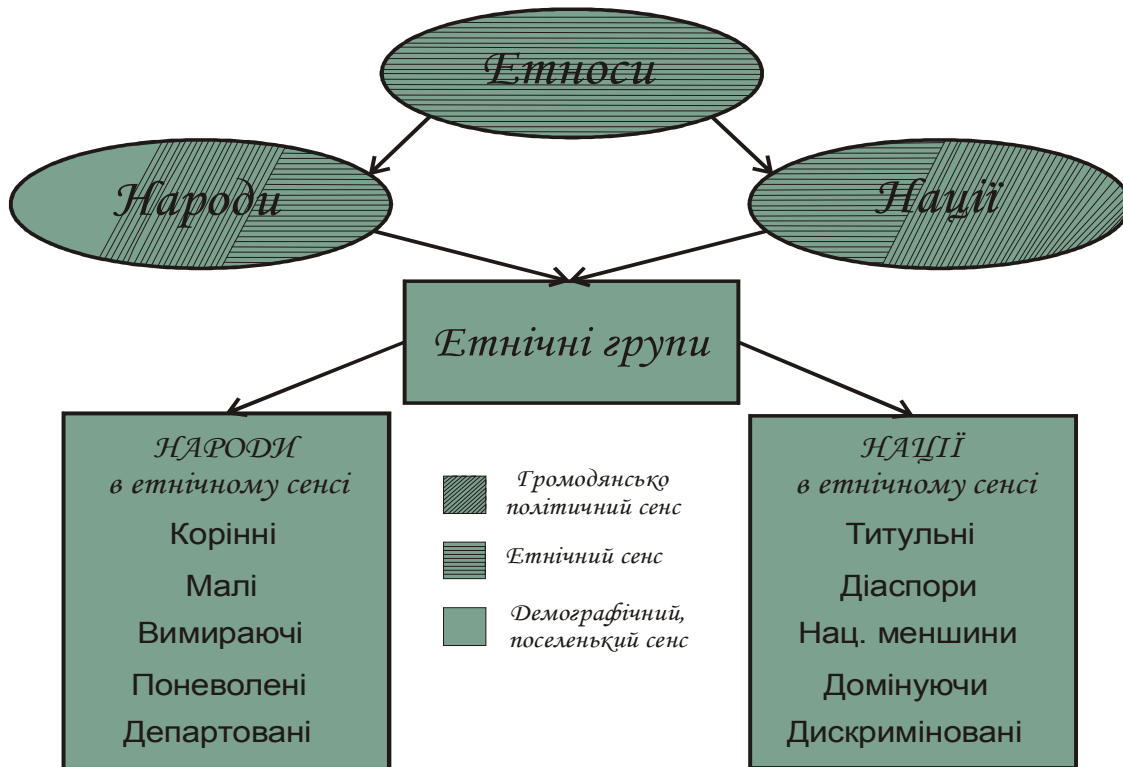

Схема 1

Процес визрівання етносу в якості суб'єкта суспільних відносин та громадської діяльності можна розглядати як перехід від функціонування на рівні популяцій (*де вони є номінальними групами, сукупностями, об'єктами*) до спільнот та громад (*реальні групи з самосвідомістю та згуртованістю, суб'єкти*). В цьому діалектичному процесі соціальної практики полягає рішення теоретичних суперечок про сутність та механізми самовідтворення етносів: примордіальні, конструктивістські, інструменталістські та інші підходи та трактовки, бо кожна концепція або школа концентрує увагу та підкреслює різні модуси буття етносів та різні стадії їх розвитку. Етнос - це соціальний організм, що природно формується та розвивається у певних географіко-кліматичних та історико-культурних умовах в двох взаємопов'язаних процесах: а) внутрішньому ускладненні і розвитку (спільнота, громада, народ); б) інтегруванні та взаємодії з іншими етносами в різні утворення (держави, конфедерації, імперії, союзи тощо). **Етнонаціональні спільноти** відносяться до взаємопроникаючих або соціальних кіл, що перетинаються між собою, [термін Г.Зіммеля –див.2,85], члени яких можуть не мати особистих стосунків, поєднуючись на основі спільної належності та спільних інтересів. Їх можна вважати соціальною мережею відносин внутрішньо етнічного та міжетнічного характеру. Тоді як **Етнонаціональні громади** - це соціально-політичне (загальнодержавний рівень) або територіальне (локальний рівень) громадське об'єднання реально існуючих етнонаціональних спільнот з метою захисту своїх прав та інтересів, збереження етнокультурної ідентичності та представництва в органах державних та місцевих. Тому громади створюють етноси, які не відносяться до домінуючого титульного етносу країни, але вже згуртовані в спільноти. Вони є, поруч з іншими інституціями, важливими елементами громадянського суспільства.

Самовідтворення етносу та збереження етнонаціональної культури можливе за деяких умов: 1. Кількість представників етносу повинна бути достатньою для простого або розширеного відтворення. Це можливе, коли кількість мононаціональних шлюбів значно вища за змішані (поки що спостерігається зворотна тенденція). 2.Наявне бажання збереження та міжгенераційна ретран-

сляція в комунікаціях та дії певних зразків етнічної культури, як у родинному колі, так і в громаді. 3. Коли етнос є достатньо чисельним та представлений в усіх сферах суспільного життя, його члени не бачать необхідності в консолідації та створенні організацій (громад). 4. Подолання та запобігання асиміляції в майбутньому можливе завдяки формальній та неформальній різноманітній етнонаціональній освіті для всіх вікових груп (в силу їх високої акультурації). 5. Демократична етнонаціональна політика держави, діалог й взаємовплив культур, толерантність, взаємоповага на рівні міжгрупових та міжособистісних відносин є впливовим зовнішнім фактором. 6. Соціальна реальна рівність всіх етнонаціональних груп та конфесій у правовій, політичній та інших сферах життя суспільства.

Лідери етнонаціональних територіальних громад вважають головними чинниками запобігання асиміляції: повну етнонаціональну освіту, виховання в дусі національних традицій у родинах, бажання зберегти національну культуру у мотивації особистості (1). Тоді як державна політика та відносини з боку титульного домінуючого етносу до їх етносу, на їх думку, впливають в значній або в деякій мірі на активність участі в діяльності етнонаціональних організацій (2). Таким чином, перші фактори є внутрішніми й впливають більше, а другі – зовнішніми й виступають умовами, а не чинниками. [3].

Особливістю України є те що, територія, яку вона зараз займає, з самого початку була родиною та місцем існування багатьох народів та культур, цивілізацій, сліди яких можна знайти не тільки в минулому, бо ще збереглися окремі представники. Також всі етнічні групи зробили свій внесок в економічний та культурний розвиток країни. Друга особливість та, що, хоч в Україні зараз проживають представники 130 етносів, але, в силу їх малої кількості та дисперсного життя, більш - менш згуртовані та проявляють себе в громадській та культурній діяльності тільки 34-38 етносів, які у сукупності складають приблизно 23% населення країни. [4] Тому загальнонаціональна культура, яку ще потрібно створити, на нашу думку, має бути культурою всіх етносів та народів України, а не тільки основного, домінуючого етносу. Ще одна

складність в тому, що в силу відомих історичних та політичних наслідків титульний український етнос в значній мірі також асимільований і розколотий, не подолані субетнічні та субтериторіальні розбіжності мови, практик та культур. Дослідження ідентичності в останні роки незалежності в Україні виявляють значні розбіжності в її складових та орієнтаціях, вирізняється домінування етнічної та регіонально-територіальної ідентичності над загальнонаціональною(громадянською). На перспективу треба враховувати, що потоки мігрантів з інших країн з пострадянського, балканського, азійського, арабського простору будуть зростати та збільшувати полікультурність мешканців країни. Крім того, збереження самобутності бажають також представники субетнічних та регіональних спільнот українців. Тому захисту та відродження етнонаціональної культури та свідомості потребують представники не тільки нацменшин та малих корінних народів, але й представники українського етносу, особливо на Сході та Півдні України, що можна впровадити тільки через систему освіти. Як писав Дж. Данн «ми лише тоді стали розуміти людський розвиток, коли стали вивчати дітей в їх реальному світі» (світі їх етнонаціональної культури -Л.Ч.). [5, 632]

Тому є **дві головні мети**: 1.Формування спільної загальної культури, мови та громадянської свідомості, яка б поєднала всі прошарки, етноси, групи населення країни в одну міцну політичну націю. Розробка програми їх розвитку в сфері освіти, мистецтва, ЗМІ тощо (Інтеграція). 2.Збереження етнокультурного, мовного та побутового різноманіття, бо воно збагачує, розвиває українську культуру, поліпшує її входження в світову спільноту та співробітництво (Екологія етносів). Втілення цих завдань в соціальне життя потребує сумісних зусиль науковців, педагогів, політиків, громадських діячів та діячів культури.

Законодавство в цій галузі було розроблено давно й дуже суперечливо, деякі положення застаріли та не відповідають сучасним вимогам. Вже декілька років у Верховній Раді чекає розгляду Концепція етнонаціонального розвитку (зараз є 4 різних його варіанти). На базі цієї Концепції можна було б створити

повну законодавчу базу етнонаціональної політики та діяльності громадських організацій та етнонаціональних освітніх та культурних установ. Але коли це буде зроблено – прогнозувати важко. Тому, коли є потреба, а ще не створені правила, починається самодіяльність і творчість мас. Так за роки незалежності з'явилося багато різних форм етнонаціонального розвитку й освіти дітей та дорослих (мова, історія, культура) через систему дошкільних, загальноосвітніх закладів, недільних шкіл та університетів; неформальна освіта через діяльність культурно-національних центрів та колективів, видавницьку діяльність та національні ЗМІ державною мовою та мовою національних меншин, зокрема російською. Але в цьому питанні також не все добре. Згідно з офіційними даними Державного Комітету національностей та релігії, кількість освітніх закладів та учнів з етнонаціональною освітою значно зменшується (див.табл.1) [6].

Освітні заклади з етнонаціональним нахилом	2003	2007
Рівень та форма навчання	Кількість шкіл/ Кількість осіб	Кількість шкіл/ Кількість осіб
Загальноосвітні середні школи з навчанням на мові нац. меншин або факультативами з рідної мови	4763/ 2.190.316	3477/ 1.420.526
Недільні школи нац. меншин	160/ нема даних	103/ 3.500
Вищі навчальні заклади, де готуються педагогічні кадри для таких шкіл	-	48/ Нема даних

Таблиця 1 (складена автором).

Крім того, практика показує, що робота цих закладів має багато проблем, а наслідки суперечливі. Дисперсність розселення затрудняє доступність такого навчання, особливо для мешканців сіл (транспортні проблеми). Школа має

статус навчання на мові нац.меншин, а в дійсності тільки 1-2 предмети вивчаються рідною мовою (мова та історія), інші - російською або українською. А коли всі предмети вивчаються на нац.мові, випускники можуть мати труднощі з українською мовою і подальшим навчанням у вузах. До цих закладів також відносять приватні школи, ліцеї, де все навчання йде англійською або іншою мовами, які не є рідними для цих учнів, але включаються до етнонаціональних закладів. В більшості випадків державна освіта дозволяє факультативи - 1 урок мови один раз у два тижня (цього мало для дітей, батьки яких вдома не розмовляють рідною мовою), оплата вчителів за ці заняття нижча, ніж за звичайні, тому не стимулює їх, бо робота велика, а результати замалі. Тому найбільш привабливими та оптимальними для збереження балансу етнічного і громадського в самосвідомості можуть стати недільні школи (по 3-6 годин кожним разом). Але вони не фінансуються державою, їх відкривають за рахунок самих етнічних або релігійних громад, або іноземних країн зі своїми програмами, посібниками та методиками. Державна підтримка загальних навчальних закладів, видавництва та ЗМІ також ведеться вибірково, як сталося історично та покриває від 10 до 30% їх потреб.

Етнонаціональна освіта - дуже складна та кропітка робота, але підтримка місцевих та державних органів влади нерідко зводиться до дозволу та перевірок. Приміщення, фінанси, посібники, методичне та інше забезпечення перекладається на плечі етнонаціональних спільнот, які відкрили такі заклади, або на іноземні держави. Хіба в цьому не зацікавлена сама українська держава та український етнос? Досвід освіти країн ЕС, маючих значну частку емігрантів, може бути корисним для України. Там розроблені та втілені Програми формування громадянської ідентичності всіх мешканців країн та Програма формування та виховання толерантності через систему освіти та ЗМІ. Думається, в Україні також потрібно провести таку ж роботу не тільки з джерелами, які рекомендовані для самостійного вивчення з літератури, а по всіх соціальних науках шкільної та вузівської програм. Наприклад, в курсах вивчення історії краю, культурології або культурної антропології, соціології,

політології та інших треба показувати культурно-історичне різноманіття життя на теренах країни та взаємовплив, спільність, спорідненість у відносинах етносів, які тут мешкають здавна сумісно, внесок найбільш видатних постатей іншої національності в культуру та економіку країни. Поки що робота, яка зараз проводиться на місцях з Етнонаціональними організаціями та громадами, носить виключно фольклорний характер. Ці громади працюють самі по собі та самі для себе. Вони спілкуються та дружать між собою, але про їх існування та працю, в тому числі благодійну діяльність, мало відомо більшості мешканців українського етносу. Останні мало знайомі та не дуже цікавляться їх культурами, за винятком ресторанного бізнесу.

Але в Україні вже є позитивний досвід в сфері освіти. Розроблені та впроваджуються в систему шкільної освіти такі проекти, як «Громадянська освіта», «Розвиток демократії», спецкурси або окремі заняття з толерантності, етнопедагогіки тощо. Теми Голодомору та Голокосту включені Міністерством освіти в програми з історії України та інші соціальні дисципліни в вузах, але це скоріше, справа ентузіастів, бо ці заняття факультативні або кружкові, методична і навчальна література, наочний матеріал не розповсюджений по всіх навчальних закладах [7]. Більш ефективно було б прийняти єдину спільну Програму етнонаціонального та толерантного виховання та навчання всіх верств населення. У вузах потрібні міжкафедральні та міждисциплінарні методичні та практичні розробки, їх впровадження для кожного рівня та форм освіти, включаючи неформальну освіту дорослих, просвітницьку діяльність ЗМІ та мистецтва. Вербальні та книжкові методи малоефективні для сучасної молоді, тому треба продумати, як достукатись до їх сердець: походи та мандри по історичних містах, музейні екскурсії, фото та відеоматеріали, виставки, фестивалі культур у виконанні представників інших етносів.

Висновки.

1. Головними принципами етнонаціональної освіти в Україні можуть бути демократизм, гуманізм, патріотизм, етнічні та громадянська ідентичності, толерантність та полікультурність.

2. Треба створити загальнонаціональну Концепцію етнонаціональної освіти з відповідною правовою базою та фінансовим забезпеченням для всіх етнонаціональних та вікових груп населення, етнічних українців включно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернова Л.Є. Поля сенсу та співзвучність понять «Етнічність» і «Національність»// Наукове пізнання : методологія та технологія. – Одеса, - №2(18).- 2006, - с.122-130; Чернова Л.Є. Популяція, спільнота, громада - три важелі етногенезу // Вісник ДНУ. Серія: філософія, соціологія, політологія. Дн-ск,- 2007, - №16,-с.234-241.
2. Зиммель Г. Проблемы социологии. Социальная дифференциация. Социологически-психологические исследования // Избранное. — М., 1996.
3. Експертне опитування керівників та лідерів місцевих громадських етнонаціональних організацій та громад, проведене автором у 2007р. в Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській обл. та Києві. (28 осіб)
4. Дані Всеукраїнського перепису населення 2001р./ ukrstat.gov.ua й Комітету національностей та релігії// Міжнаціональні відносини і національні меншини України: Стан, перспективи. - К.: Голов.спеціаліз. ред.літ. мовами нац. меншин України. – 2004,- с.164-166.
5. Dunn J. Understanding human development: limitation and possibilities of an ethnological approach // Human ethnology / Ed. U von Cranachatal. Cambridge. Ets 1979.,- p.630-639.
6. Міжнаціональні відносини і національні меншини України: Стан, перспективи. - К.: Голов.спеціаліз.ред. літ. мовами нац. меншин України. - 2004.,-с.167-184; Табачник Д.В., Попов Г.Д., Пилипенко Т.І. Національні меншини України: етнокультурний вимір. Київ. –Етнос, - 2007,- с.53-71
7. Міжнародні центри толерантності та вивчення історичних трагедій Голодомору та Голокосту організують семінари та тренінги з етнопедагогіки для вчителів та педагогів вузів у Києві, Львові, Дніпропетровську, Криму та інших міст України. Опубліковані навчальні посібники дуже малими тиражами, тому маловідомі та малодоступні.

Анотація.

Чернова Л.Є. розглядає різноманітні теоретичні та практичні підходи до вирішення проблем Етнонаціональної політики та стосунків у сучасній Україні, яка трансформується в нову суспільну систему. Автор пропонує системний підхід до складного комплексу завдань сприяння розвитку етнічних культур у регіональних громадах із процесом політико - громадянської інтеграції сучасного українського суспільства. Л.Є. Чернова дає своє бачення даного питання. У висновку автор пропонує свою інтерпретацію рішення даної проблеми.

Надруковано. Філософсько-антропологічні студії 2008 Київ «Стилос», Дн-к,

ДНУ, - с.274-281